

ДОПРИНОС БЕОГРАДА ЕВРОПСКОМ ПРЕПОРОДУ

Како је познато, у XVIII веку родило се мишљење да су средњи век и препород, под којим се разуме духовни и уметнички покрет који је у Европи заменио средњовековне облике, потпуно супротни једно другом. Ово становиште прихватио је и славни швајцарски научник Jakob Burkhardt, који је у свом добро познатом делу, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, неупоредиво вешто дао сјајну и привлачну слику препорода, у супротности са мрачним средњим веком. Доказујући живо и убедљиво да је у средњем веку над Европом лебдела тама одакле ју је извео препород, велики и у Италији самоникли духовни покрет, Burkhardt је указао на његове изворне снаге из којих је поникла и данашња западноевропска култура. Италијани су, пише он, прихватили антички свет тек у XIV веку, са развојем градског живота, какав се јавио тек тада и само у Италији, и са стварањем једнакости и за племиће и за грађане.¹

Но систематска испитивања последњих столећа антике и латинског средњег века показала су да је средњовековна латинска култура добрим делом класична, позноантичка култура. Па стога и откриће античког света, које је од XV века тако снажно узело маха у Италији, није значило ништа ново и оригинално. Јер препород не само што није кидао са прошлошћу већ није донео скоро ништа што није имало свој дубоки корен у средњем веку. Елементи класичне традиције остали су стално присутни на латинском Западу у средњем веку, а појединачна настојања око упознавања античког наслеђа, којих је било и раније, у неким областима су чак надмашила и мисао ренесансе.²

Видело се, наиме, да средњовековна филозофија није била искључиво аристотеловска и да се препород највише бавио Ари-

стотелом.³ А и мишљење да су хуманисти открили Платона обична је заблуда, јер је томизам средњовековна варијанта александријског платонизма.⁴ Препород није донео ниједног мислиоца који би се могао такмичити са Абеларом или Томом Аквинским. Хуманисти Марсилио Фичини и Пико дела Мирандола су несумњиво шири од Абелара и Томе Аквинског, али не и оригиналнији мислиоци, па је и њихова заслуга више у томе што су подстицали страст за сазнањем и моралном слободом него у стварању неког новог филозофског система.

Иста је ствар и са књижевношћу. Јер ма колико утицај античких писаца у Италији у доба препорода изгледао велики, то је ипак било само проширено оно што је већ било добро познато, а не нешто новооткривено. Један целовит поглед на ренесансну књижевност показује да је препород европској књижевности донео само реинтеграцију књижевних родова у античке облике, родова који су у позноантичким столећима показивали знаке деформације и синкретизма. Но то није значило потпуно напуштање средњовековне књижевне традиције, која је добрим делом позноантичка, латинска традиција.

Античко наслеђе које је у доба препорода представљало главни садржај хуманистичког образовања дошло је западној Европи већим делом преко Византије, која је дуго времена била најкултурнија европска земља и, као наследница античке Грчке, никада током читавог средњег века није кидала везе са хеленском књижевношћу и уметношћу.⁵ Дакле, много пре но што је Италија постала носилац нове културе на Западу, може се говорити о византијско-словенском препороду, који је дао прве импулсе и одиграо пресудну улогу у развоју хуманизма и ренесансе у Италији, у ширим размерама и многострукијим сло-

јевима духа него што се обично мисли. У Византији се препород није појавио изненада, јер су се остаци античке традиције провлачили кроз цео средњи век у свим областима византијске културе, са њеном већ јасно наглашеном тежњом за рушењем оних принципа што их је религијски систем средњег века наметнуо. Стога препород у Византији није значио само оживљавање класичног наслеђа, већ један шири и комплекснији покрет, у коме је јачање класичне традиције представљало само један значајан израз оног новог пробуђеног духа, који је тражио нове световне идеале ослобођене од свих стега средњег века.

Главни центар за неговање античке културе у Византији био је Цариградски универзитет. Задуго, он је био не само једини центар класичних студија него и најважније средиште интелектуалног живота у Европи, јер су универзитети на Западу оснивани тек неколико векова касније. Од свог постанка па све до краја XIV века Цариградски универзитет је привлачио оне слушаоце из целог света којима је класично образовање било идеал, а антика узор вечних вредности.⁶

Рађање новог световног духа у Византији било је привремено заустављено стварањем латинског царства 1204. године. Но византијска култура је то лако преживела и падом латинског царства још бржим корацима кренула напред. У уметности и поезији, у филозофији и теологији XIII века, које су се, ограничене на сопствени круг идеја, раздвојеним путевима кретале са разних почетних тачака, примећује се изузетно наглашена присутност античке традиције. Ту повезаност са античком Хеладом најбоље је изразио славни византијски писац Теодор Метохит, упоређујући класичну антику са одлично снабдевеним тржиштем на коме има свега: најбољих литерарних тема, најбољих изражајних облика и најбољег језика.⁷

Време Палеолога, кад је Византија политички полако али очевидно умирала, било је, на супрот томе, најсјајнији период њеног културног успона. Обузети бригама, са мрачном будућношћу пред собом, Византинци овога периода ревностије него икада раније упиру погледе у славну прошлост. Најпознатији византијски хуманиста Георгије Гемист Плетон маштао је о обнови хеленске културе у Византији и оснивању државе платонског типа на Пелопонезу, уверен да би једино она могла да задржи надирање Турака у Европу.⁸

Из Византије, тог живог и непресушног извора хеленизма, у времену између XIII и XV века раширио се антички утицај по

целом Балканском полуострву. Његова карактеристика била је све јачи и приметнији утицај хеленизма, који је нарочито порастао у доба наглог опадања српске државе после Душанове смрти.⁹ Међутим, ти наговештаји новог, световног духа у књижевности и у уметности XIV и XV века постаће нарочито видљиви у духовном и друштвеном животу Стефанове Србије.

Користећи вешто привремену слабост турског царства, Стефану Лазаревићу пошло је за руком да се после ангорске битке ослободи вазалног односа према Турцима и да тадашњу српску земљу уједини и прошири, тако да је Србија око 1423. године била на врхунцу своје моћи.¹⁰ Упоредо са политичким снажењем, Србија је напредовала и у економском и у привредном погледу. Изузимајући једино земљорадњу, основу економске моћи српских феудалаца, која се због честих ратова и пустошења никада није потпуно опоравила, остале привредне гране су цветале, нарочито рударство и трговина. Упоредо са тим почели су се развијати тргови и градови, а са њима и нови српски грађански сталез.¹¹ Уз опште прилике које су томе погодиле и без којих није била могућа ни појава препорода, овакви друштвени и економски процеси допринели су томе да се деспот Стефан у много чему осамостали и створи материјалну основу за учвршћивање централне власти, ослањајући се у борби против феудалистичког сепаратизма и на нову грађанску класу која се управо стварала.

Као доследан представник апсолутистичке владарске моћи, Стефан Лазаревић улаже изузетне напоре да, упоредо са привредним и економским развојем Србије, уздигне просвету, књижевност и уметност. Иако је у том погледу само наставио традицију својих претходника, код нас се још недовољно зна, или бар недовољно наглашава, каквим је крупним корацима била кренула Србија и колико је сам деспот учинио за пропаганду просвете и књижевности. Не само да је и сам био активан писац и преводилац са грчког језика, већ је лично узимао учешћа у организовању просветних и културних подухвата, или је бар давао иницијативу за њих.¹² У том погледу је врло карактеристично и снажно јачање историцизма и интересовање за славну прошлост српског народа. Није никако случајно што се баш у то доба и на подстицај самога деспота Стефана саставља прва генеологија која је династију Немањића, а преко ње и деспота Стефана, везала за цара Константина Великог, што је, како знамо, била оп-

шта тежња свих италијанских владара из времена препорода.¹³

Дух хуманизма и ренесанса у Србији Стефана Лазаревића најбоље се огледа у ширењу школства и световне просвете. Многе би се аналогije могле повући између италијанских дворова, на којима су филозофи и књижевници били владаочеве пријатељи, и двора деспота Стефана Лазаревића у Београду, на коме је деспот окупљао најспособније и најученије људе из јужнословенских крајева. Константин Филозоф, учени световњак, са којим се сјајно завршава дуги низ српских средњовековних биографа, и који је заједно са Григоријем Цамблаком уживао деспотово гостопримство, био је права слика космополите каквих је у доба препорода било врло много на дворовима Јоана Франческа Гонзаге, Алфонса Великог Арагонског, Алесандра Сфорце и других европских владара.¹⁴ Још као младић побегавши из Бугарске, Константин Филозоф је највећи део свога живота провео у Србији, на двору деспота Стефана, као професионални учитељ и дипломата. Поред неких значајних дипломатских послова деспот му је поверио организацију школства и просвете у Србији.¹⁵ На иницијативу Константина Филозофа, али сигурно уз сагласност и потпору самога деспота, отворена је такозвана ресавска школа, са професионалним учитељима и одређеним школским програмом, какве је у већини европских земаља донео тек препород.

На жалост, наше знање о организацији и раду ресавске школе врло је оскудно. У сваком случају, она је била организована по угледу на византијске школе, са основном наставом из граматике, реторике и филозофије.¹⁶ Упоредо са световним давало се и верско образовање, али је ово вероватно било одвојено и у рукама искључиво црквених лица. Константин је, по узору на сличне школе у Византији, написао за њу и главни уџбеник из граматике *Сказаније о писмених*, у коме је покушао да својим ученицима пружи сва потребна знања из науке о језику, која се у то време сводила на питања о правопису.¹⁷ Као „древних љубомудрца“, како се назива у једном летопису, Константин Филозоф је спровео реформу правописа у духу враћања правописних знакова на класичну словенску старину из првих векова наше писмености.¹⁸ Угледајући се на византијске хуманисте, који су настојали да успоставе класични књижевни језик, доста удаљен од народног, и класичну књижевност, која се по темама а још више по литерарним облицима приближавала класичним узорима, Константин Фи-

лозоф се вратио старословенском језику и грчким узорима и тиме унео непотребну збрку у језик и правопис, унаказујући на неки начин нашу књижевну делатност.¹⁹ Он пише ужасно неразумљивим и доста тешким стилем, али при томе посвећује велику бригу спољашњој форми излагања, која, како знамо, потиче од Платона и неоплатоничара.²⁰

У истом стилу Константин Филозоф је написао и *Живот деспота Стефана Лазаревића*. Међутим, имајући шире разумевање за њега као носиоца неких нових тежњи, који је радио на томе да прошири дух свога народа и да га по могућству учини универзалним, што и мора бити идеал сваког културног посленика, ми морамо друкчије ценити његову делатност. Јер и поред неразумљивог и тешког стила, он је деспотову биографију зачинио мноштвом реминисценција из класичних писаца, што представља новину у нашој биографској књижевности.²¹ Облик средњовековног житија, који је Константин Филозоф у извесној мери задржао, само је привидан. Његово дело било је и по форми и по намери слично многим хуманистичким животописима на Западу. Требало је да тачно оцрта његову историјску улогу, његове спољашње и унутрашње црте и својства, у стилу класичних биографија Плутарха и Светонија. У западноевропској књижевности у доба препорода запажа се враћање средњовековних књижевних родова у античке облике, родова који су у позноантичким столећима показивали знаке деформације и синкретизма, али не и потпуно напуштање средњовековне књижевне традиције, која је добрим делом и сама позноантичка. Дело Константина Филозофа, најбоље биографско дело наше средњовековне књижевности, припада тим најранијим настојањима и достигнућима биографске књижевности у доба ренесансе.²²

Врхунац овог развоја у Србији, међутим, не представља, како се мисли, *Живот деспота Стефана Лазаревића* од Константина Филозофа, већ три мања филозофска трактата из једног *Зборника Народне библиотеке* у Београду, изгорелог 1941. г. из времена деспота Стефана Лазаревића: *О јеже што јест разум*, *О јеже што јест мисл* и *О философија*, чији значај далеко прелази границе средњовековне Србије, јер се неке мисли и идеје из ових трактата налазе у западноевропској филозофској књижевности тек сто година касније.²³

Писац ових трактата пружа нам једну нову слику света. Неке филозофске концепције као да потичу из списка византијског платоничара и хуманисте Георгија Гемиста Плетона, на чији је подстицај Козимо

Медичи Старији основао Академију у Фиренци, где је отпочело шире и комплексније проучавање Платона на Западу. Стога је Козиму Медичи Старијем и припала слава да је он у Платоновом филозофији упознао најлепши цвет античког мисаоног света и тако у оквиру хуманизма надахнуо други и виши ступањ класичног препорода на Западу.²⁴ У сваком случају, платонско и неоплатонско предање чини основни садржај ових трактата. По свом методу резоновања, писац трактата нас подсећа на старе гностике из првих столећа наше ере, који су за свој први задатак сматрали научно расветљавање смисла израженог и садржаног у вери. Он прелази границе теолошког мисаоног света, заступајући ону дуалистичку концепцију филозофске мистике која ће се појавити на Западу тек у Академији Козиме Медичија Старијег у Фиренци. Писац трактата прихвата платонско двојство принципа у једној новој форми дуализма, којом је уједно преовладао онај средњовековни дуализам бога и света. Његова борба против преживелих ауторитета и теолошког догматизма изражена је таквим мислима какве је могао исказати само један својеврстан мислилац који не признаје никакав ауторитет осим ауторитета филозофије. Стога о свему што пише, пише самостално, и то на свој начин самостално изражава. Он се показује као озбиљна и снажна личност, као потпуни индивидуалиста, пун жеље за унутрашњим уздицањем и самотничким тражењем истине. То је један потпуни и многострани хуманиста какви су били Виторио де Фелтро на двору Ђована Франческа Гонзаге и Марсилио Фичини, Бартоломеј Валори, Пико дела Мирандола и други на двору Лоренца Величанственог. Напуштајући духовне хоризонте теологије, тражио је прави смисао филозофије, дефинишући је као дисциплину која представља свеобухватни поглед на целокупну стварност. Као што за верника нема вере без разума, тако и све оно што разумемо потиче из филозофије која „едина не погрешае“. Филозофија није више слушкиња теологије, како је кроз читав средњи век била, него „разум сушних“, „хитрост хитростем и худоштво худошством, ибо философия зачало јест всако хитрости“.²⁵

Осим ових трактата, у *Зборнику* се налазила, поред разнородних састава, и она знаменита похвала кнезу Лазару, коју је објавио Ђ. Даничић, и *Слово љубве*, које је, изгледа, било аутограф самога деспота Стефана. Стојан Новаковић је утврдио да је *Зборник* писан на двору под надзором и по заповести самога деспота, у духу право-

писних правила које је увео Константин Филозоф.²⁷ То би, дакле, могло бити само у Београду, на двору деспотову, између 1403. и 1427. године, кад је Београд улазио у састав српске државе и био већ значајан културни и књижевни центар.

Знамо да је деспот Стефан нашао Београд „разрушеним и запуштеним“. Он га је тако обновио, проширио и преуредио да је створио потпуно нови град, који постаје црквено и културно средиште Србије.²⁸ Сам деспот је започео књижевну делатност у Београду својим *Словом љубве*, које је упутио својим сестрићима, синовима Вука Бранковића, као позив за измирење.²⁹ Да би га учинио истинским културним центром, деспот је на свом двору уредио библиотеку и окупио најспособније људе онога времена.³⁰ Деспотов биограф Константин Филозоф пише како је нашао на српском двору повољну атмосферу за рад. У Београду је Константин Филозоф боравио између 1423. и 1427. године и ту, поред књижевне делатности, предавао у дворској школи, као што је, примера ради, Виторио де Фелтри предавао у школи на двору Ђована Франческа Гонзаге.³¹ Иако су подаци о културној делатности у Београду доста оскудни, не треба их занемаривати. Па ипак, они говоре да се ту радило на писању и преписивању. Константин Филозоф упоређује Београд са Јерусалимом, који је, како знамо, у средњовековној симболици био град мудрости. У њему је радио и Дијак Андреј, параклесиарх београдске митрополије „в дни благочстивог и христољубљиваго господина Србљем деспота Стефана.“³² Један други безимени преписивач, по наредби војводе Радослава, кога Иларион Руварац идентификује са Обилићем Радом из народних песама, преписао је 8 књига у Београду.³³ Дворска библиотека и окупљање најспособнијих људи на деспотову двору показују да је Београд већ имао значајно место у српском и европском препороду. Недостајало је само време да се све ове делатности још више развију и да Београд добије заслужну славу за развој хуманизма и ренесансе у Европи.

Деспот Стефан је не само умео да значајно одабере учене људе него им је пружио потребне материјалне услове за неметани књижевни рад. Он се понашао као прави мецена много пре него што ће то постати мода у Италији. И сам деспот Стефан бавио се књижевним и преводилачким радом. Савременици говоре о њему како „с усрдношћу и љубављу читаше књиге и врло их љубљаше као нико други који је у царству и слави световној“.³⁴ Један други савременик га упоређује са Птоломејем и ис-

тиче да је као заштитник књиге и већи од египатског краља.³⁵ Он је, као што ће касније радити папа Никола V, слао људе на све стране да за њега преводе и преписују дела античке и византијске књижевности. Његов двор у Београду умногоме подсећа на двор Алесандра Сфорце, његовог нешто млађег савременика, који је после дугог ратничког живота сабрао дивну библиотеку на двору и дане проводио у разговорима са својим ученим дворским пријатељима. Оваквим радом деспот Стефан не само да подсећа на Сфорцу већ и предњачи у обнови платонизма у Европи. Јер, како знамо, проучавање платонске филозофије у западној Европи на једном ширем плану почело је тек доласком ученог Византинца Јоана Аргиропулоса на двор Козиме Медичија Старијег.³⁶ Јоана Аргиропулоса наследио је Марсилије Фичини, а његов је ученик био Лоренцо Величанствени, који је на свом двору окупио Бартоломеја Валерија, Пика дела Мирандола, Пјерфилипа Пандолфинија и друге присталице платонске филозофије на Западу.

Обнова платонизма, бар у почетку, није представљала оштру супротност средњовековној теологији.³⁷ Лоренцо Величанствени тврдио је да без познавања Платона човек не може да буде ни добар хришћанин ни добар грађанин.³⁸ Међутим, ново доба није тражило само узоре у филозофији Платона и Плотина. Грчка филозофија уопште постала је извор филозофских рефлексија онога времена, па су тако помало оживљени сви велики умови антике, који, као узор и вечне вредности, постају на један прикривен начин антитеза цркви, дотада једином научном ауторитету.

Но иако је култура у српској средњовековној држави била под необично јаким утицајем цркве, ипак све што је учињено на пољу културне делатности у Србији у току средњег века није било инспирисано од стране цркве нити је непосредно служило цркви. Развитак у том правцу био је могућ само у крилу грађанске класе која се ствара и у држави деспота Стефана, јер је он, иако религиозан човек, осећао дух новог времена. И ма колико се то све налазило у самом зачетку, довело би несумњиво са даљим развојем српског друштва и државе до пуног процвата, пошто су за то постојала два основна услова: развој градова и грађанске класе, с једне, и утицај савремених хуманистичких идеја из суседне Византије, са друге стране.

Имајући све то у виду, морамо и писца ових трактата тражити на двору деспотову. Њихово присуство у *Зборнику* у коме се налазио и аутограф самога деспота није

случајно. То само доказује да је на двору деспотову постојала скоро потпуна слобода духовног стваралаштва. Па и у његовим песничким саставима налазимо неке платонске мисли и идеје. Но тешко је претпоставити да је ове трактате писао сам деспот. Пре ће бити Константин Филозоф, и то из више разлога: прво, што је он био први наш писац који није био ни владар, ни калуђер, ни црквено лице уопште, а друго, што је Константин Филозоф осим за проучавање језика показивао интересовање и за друге науке и, најзад, што је превео са грчког *Тумачење Соломонове песме над песмама* познатог хришћанског платонисте Теодора Кирског.³⁹ Уз то, ако је тачно мишљење Ђуре Ђанелија да је Константин превео или редиговао *Одломке средњовековне космографије*, која је рађена по Платоновом *Тимеју*, можемо бити сигурни да је Константин Филозоф писац свих трију трактата.⁴⁰ Пошто је одлично знао грчки језик и са лакоћом преводио и прерађивао византијске писце, изгледа да се он вршећи политичке задатке које му је поверавао деспот Стефан ближе упознао са платоничарским покретом у Византији, па је из списа византијских платоничара, највероватније из Георгија Гемиста Плетона, направио један кратак извод који је служио за наставу филозофије у српским световним школама онога времена.

Ова три трактата нису усамљена у рукописима XV века. Налазимо доста и других текстова који пре припадају световној него теолошкој књижевности. Један такав састав је *Сказаније о седмим возраст човека*, у коме се налазе неке мисли из Хераклита и познатог Платоновог коментатора Прокла.⁴¹ Овај трактат је очуван у два рукописна зборника XV века. Један од њих се чува у Пруској државној библиотеци у Берлину, а други је у Државној библиотеци Васил Коларов у Софији. Тај други зборник, како је утврдио Ђорђе Сп. Радојичић, писан је за неког српског феудалца, јер се у њему налазе и средњовековни романи о Александру Великом и тројанском рату.⁴²

Међутим, западна наука, која је појаву хуманизма и ренесансе тумачила врло уско, као подражававање римској књижевности и уметности, није ни покушала да одреди каква је утицај имала Византија, било посредно било непосредно, на развитак препорода у Италији. Отуда оно погрешно мишљење и код неких наших испитивача средњовековне књижевности, који су сматрали да је појава препорода у Србији била немогућа због њене уске повезаности са Византијом и њеном културом.⁴³ Но данас је неоспорно да је византијски утицај био

не само благотворан него и одлучујући за појаву препорода у Европи. У Београду, на двору деспота Стефана Лазаревића, на граници двеју историјских епоха, почела су се тада први пут у Европи, преводити и проучавати најважнија дела античке књижевности и филозофије, која ће постати значајна компонента и новије европске културе.

Тај снажан полет људског духа у времену кад је деспотовина бројала последње дане није заустављен ни њеном коначном пропашћу. Нови импулси долазили су од пребеглих Византинаца који су у Србији нашли уточиште пред турском најездом. Уосталом, и у Италији, у Фиренци, тек после пада Цариграда стварају се колоније грчких избеглица, које су дале снажан импулс проучавању хеленског наслеђа на Западу. За једног од њих, Димитрија Кантакузена, знамо да је живео и радио у Новом Брду пред крај XV века и писао прозу на

српскословенском језику, у доба кад је српска деспотовина већ дошла под турску власт.⁴⁴ Један његов грчки рукопис са Пиндаровим епиникијама и Есхиловим трагедијама доспео је у XVI веку у руке новобрдског попа Недељка, који га чита и проучава.⁴⁵ То је несумњиво важно сведочанство о интересовању наших људи и у XVI веку за културно наслеђе антике.

Но сплет политичких догађаја није омогућио да Београд и формално постане један од првих значајних центара европског препорода, са својом Академијом, како је нешто касније постала Фиренца под Козимом Медичијем Старијим. Смрћу деспота Београд је изгубио ону улогу коју је имао, па је убрзо и цео културни рад на двору деспота Стефана пао у заборав. Но ова три београдска трактата остала су као једини сведоци тог покрета, те раније ренесансе у Европи при крају средњег века.

НАПОМЕНЕ

¹ J. Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, Zagreb 1963, 103 et passim.

² E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1948 i A. Lovojoy, *The Great Chain of Being*, Cambridge 1936, показали су постојање континуитета античке традиције од времена хеленизма па све до наших дана.

³ R. R. Bolgar, *The Classical Heritage and Its Beneficiaries*, Cambridge 1958, 83, 271, 434.

⁴ То су лепо доказали F. Picavet, *Esquisse d'une histoire générale et comparée des théologies et des philosophies médiévales*, Paris 1913 и R. Klibansky, *The Continuity of the Platonic Tradition*, London 1939.

⁵ С. Дил, *Балканска култура у доба Византије*, Књига о Балкану I, Београд 1936, 103—104; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 21.

⁶ С. Рансимен, *Византијска цивилизација*, Суботица — Београд 1964, 223—227.

⁷ X. Г. Бек, *Путеви византијске књижевности*, Београд 1967, 79.

⁸ F. Massai, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, Paris 1956; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 444.

⁹ С. Дил, *Балканска култура*, 116—117.

¹⁰ *Историја народа Југославије*, књ. I, Београд, 1953, 425.

¹¹ Нав. дело, 431.

¹² Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд 1902, 79. зап. 250 од 1428.

¹³ Ил. Руварац, Љ. Стојановић и Д. Павловић су сматрали да је први српски родослов написао Константин Филозоф, док га Ђорђе Сп. Радојичић, *Доба постанка и развој старих српских родослова*, Ист. гласник 2 (1948), 21—36, сматра за старији.

¹⁴ Д. Павловић, *Елементи хуманизма у српској књижевности XV века*, ПКЈИФ 29, 1—2 (1933), 10—11; К. Кујев, *Konstantyn Konstanski w literaturze bulgarskiej i serbskiej*, Krakow 1950.

¹⁵ П. Поповић, *Стари српски животописи XV и XVII века* (предговор) *Старе српске биографије XV и XVII века*, Београд 1936, XLI.

¹⁶ За ове три дисциплине имамо доста података у нашој рукописној традицији. У византијским школама после ових дисциплина неговане су и четири уметности: аритметика, геометрија, музика и астрономија, из којих такође имамо неких сачуваних фрагмената.

¹⁷ Д. Павловић, *Елементи хуманизма*, 10.

¹⁸ О. Недељковић, *Православни писаници и Константин Филозоф*, *Стара књижевност*, Београд 1965, 467—475; Д. Павловић, *Елементи хуманизма*, 11.

¹⁹ И. Грицкат-Радуловић, *Књижевни и културни рад Константина Филозофа*, *Стара књижевност*, Београд 1965, 477.

- ²⁰ С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 1933, 291.
- ²¹ Р. Марић, *Трагови грчких историчара у делима Константина Филозофа*, Глас САН CLX, Београд 1946, 7 et passim.
- ²² М. Васић *Константин Костенски и Херодот*, ПКЈИФ XI (1931), 145—146.
- ²³ На *Зборник* је први скренуо пажњу Ђ. Даничић у чланцима *Шта је писао високи Стефан*, Гласник ДСС, XI (1859), 166 и *Похвала кнезу Лазару* Гласник ДСС XIII (1861), 358—368, а затим С. Новаковић, *Српско-словенски зборник из времена деспота Стефана*, Старине IX (1877) 1—47, где је објавио сва три трактата.
- ²⁴ J. Bueckhardt, *Kultura renesanse*, 122.
- ²⁵ С. Новаковић, *Српско-словенски зборник*, 24—27.
- ²⁶ Ђорђе Сп. Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*, Сента 1962, 201.
- ²⁷ Ст. Новаковић, *Српско-словенски зборник*, 10, Сматра да је рукопис писан или на двору деспотову или по заповести самога деспота.
- ²⁸ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 95.
- ²⁹ Ђ. Сп. Радојичић, *Творци и дела старе српске књижевности*, Титоград 1963, 212—214.
- ³⁰ Ђ. Сп. Радојичић, *У тамним облацима*, ЛМС 377, 6 (1956), 589—590; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 94.
- ³¹ Ј. Радонић, *Деспот Стеван Лазаревић и град Београд*, Београдске општинске новине бр. 4, 1940; П. Поповић, *Стари српски животописи XV и XVII века*, XLI.
- ³² Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја, београдски писац из времена деспота Стефана*, Годишњак града Београда V (1958), 21.
- ³³ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, 44, зап. 244.
- ³⁴ П. Поповић, *Стари српски животописи*, IX—X.
- ³⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, 71, зап. 224.
- ³⁶ J. Burckhardt, *Kultura renesanse*, 122.
- ³⁷ F. Picavet, *Essais sur l'histoire générale et comparée des théologies et des philosophies médiévales*, Paris 1913, 3, 7, et passim.
- ³⁸ J. Burckhardt, *Kultura renesanse*, 122.
- ³⁹ У животу деспота Стефана, уп. В. Јагић, *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, Гласник СУД XLII (1875), 249—250, налазимо један велики одломак филозофске садржине, у којем се наводе мисли из Платона, Орфеја и Хермеса Трисмегистоса, који је у то доба на Западу био још непознат. Уп. и П. Поповић, *Константин Филозоф и изреке мудрих Јеллина*, ПКЈИФ XVI (1936), 320; И. Дуичев, *Константин Филозоф и „Предсказанијата на мудрите Елини“*, Зборник радова Виз. инст. књ. 4 (1956), 149—155.
- ⁴⁰ Ђ. Трифуновић, *Сликовитост казивања Константина Филозофа: Слике Константина Филозофа*, Књижевност XXXIII, 7—8 (1961) 111—117.
- ⁴¹ Ђ. Сп. Радојичић је мислио да идеја о седам узраста потиче из Платона и Прокла. Та мисао је код Платона нешто друкчија. Уп. Платон, *Држава*, Београд 1966, 400—401. Мисао је оријенталног порекла, а у грчку и европску филозофију ушла је преко Хераклитове филозофије. Уп. Н. Quiring, *Heraklit*, Berlin 1959, 72, фр. 46, бел. 37.
- ⁴² Ђ. Сп. Радојичић, *Творци и дела старе српске књижевности*, 351.
- ⁴³ М. Murko, *Geschichte der Südslavischen Literaturen*, Leipzig 1908, 142; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 21, тачно је указао да је пут за познавање антике водио преко Византије.
- ⁴⁴ Ђ. Сп. Радојичић, *Un byzantin écrivain serbe: Démétrius Cantacuzène, Byzantion XXIX—XXX* (1959—1960), 47—87.
- ⁴⁵ Ђ. Сп. Радојичић, *Развојни лук*, 270—272.

BEOGRAD ET LA RENAISSANCE EUROPEENNE

Dragoljub Dragojlović

On peut parler de la renaissance byzantino-slave bien avant que l'Italie soit devenu le protagoniste de l'humanisme et de la renaissance, ce renouveau ayant donné les premières impulsions et ayant joué un rôle décisif dans le développement de la culture nouvelle à l'Occident, rôle beaucoup plus large et plus en profondeur dans des couches spirituelles qu'on ne le pense.

La renaissance en Serbie atteint son apogée à Belgrade à l'époque entre 1403 et 1427, où la ville fut la capitale du despote Stéphane Lazarević. Le despote ouvre à sa cour de Belgrade la bibliothèque de la cour et l'école et il y réunit les hommes les plus savants en Serbie. Konstantin le Philosophe, laïque savant, clôt brillamment la grande théorie des auteurs médiévaux des

biographies. C'est lui qui a, avec Grégoire Tsamblak joui de l'hospitalité du despote, et qui a représenté le type du cosmopolite fort nombreux à l'époque dans les cours des princes européens. Grâce à son initiative, mais avec l'accord et le soutien du despote certes, a été ouverte l'école dite de Resava, avec des maîtres professionnels et avec un programme défini, école que la majorité de pays européens n'a reçu qu'avec la renaissance. Konstantin a écrit, en s'inspirant des modèles des écoles similaires de Byzance, le manuel principal de grammaire *Skazanije o pismenah*, en y procédant à la réforme de l'orthographe dans l'esprit du retour des signes à l'orthographe classique slave des premiers siècles de nos lettres.

Sa biographie du prince Stefan Lazarević représente une nouveauté dans notre littérature biographique, car elle est écrite dans l'esprit et dans le style des biographies antiques, avec de nombreuses reminiscences des auteurs classiques. La redécouverte de l'Antiquité en Europe n'est qu'une qualité importante de la renaissance. L'amour de la sagesse et le culte de la raison deviennent des composantes importantes des textes les plus religieux de l'époque aussi. La culmination de ce développement en Serbie n'est pas comme on le pense la *Vie du despote Stefan Lazarević* par Konstantin Philosophe, mais trois traités philosophiques *De ce qui est la Pen-*

sée, De ce qui est la raison et De la Philosophie d'un *Recueil* brûlé avec la Bibliothèque National de Belgrade, écrit à la cour du Despote et sur son ordre. L'auteur des traités adopte la dualité platonienne des principes dans une nouvelle forme du dualisme, en dépassant le dualisme médiéval de dieu et du monde. Sa lutte contre des autorités dépassées et contre le dogmatisme théologique est exprimée dans des réflexions qui ne peuvent venir que d'un penseur hors rang. Tout indique, semble-t-il, que leur auteur soit Konstantin le Philosophe, et deux raisons en particulier, première: il a été le premier de nos auteurs qui n'a été ni prince ni moine ni ecclésiastique d'une manière générale, et la seconde, en dehors de l'étude des sciences et il traduisait sans difficulté des auteurs byzantins.

Tout ceci prouve que la cour du Despote Stefan Lazarević à Belgrade a été un des centres importants de la renaissance européenne tel que sera un peu plus tard la cour de Cosimo Medici Senior à Florence. Mais avec la mort du Despote Stefan Lazarević Belgrade prend le rôle qu'il a eu et toute cette activité culturelle sombre dans l'oubli. Ces traités sont restés en tant que seuls témoins de ces débuts de la renaissance en Serbie à la fin du Moyen Age.